

Землеробські сезони і традиційне літочислення. Міфологія весни. Частина III

Апофеозом священної потрійності виступає власне *Великдень*. Назва свята констатує перевагу дня – буквально «Великий день». Найвизначнішими у цьому разі є асоціації з Новим роком (новим астрономічним днем, що настає після астрономічної ночі), який стверджує остаточну перемогу світла над темрявою (за канонами церкви Великдень відзначається завжди після весняного рівнодення). У християнстві перемога світла трансформується у внутрішнє відчуття радості Воскресіння, яке проповідували апостоли Ісуса Христа. У цьому разі кожен християнин ніби повертається у момент, коли радісна звістка «Христос Воскрес» поширювалися серед перших учнів Спасителя. Саме таким є святкове вітання першого тижня Великодня аж до поминальних днів.

У XIX – XX ст. збереглися архаїчні звичаї вшанування сонця, пережитки яких залишилися у дитячому фольклорі, а саме пісенному зверненні до тотему сонця – «божожі корівки»: «сонечко-сонечко вигляни в віконечко, подивись на небо». Гуцули, побачивши як сходить сонце на Великдень говорили: «Слава тобі, Господи, за личенько твоє Господнє, що ся показало, праведне; слава Тобі, просвященне!». На Черкащині дівчата чекали сходу сонця на Великдень, після чого молилися.

Вище зазначалося, що у ніч із суботи на неділю палили Великодні вогнища, що є повторенням євангельських сюжетів про арешт і допит Ісуса Христа у домі первосвященника Каяфи, а також слугує опосередкованим нагадуванням про зречення апостола Петра ¹. Однак цей звичай має давніший підтекст, оскільки вогнища палили не лише поблизу храмів (що є цілком закономірно), але на вершинах пагорбів і на власних подвір'ях. У вогонь кидали старі хрести (знаряддя страти), які не можна було утилізувати в інший спосіб, або «нечисті» речі, украдені у євреїв (винуватців арешту), що є ритуальним знищенням усього, що мало зашкодити Ісусу Христу ².

¹ «Коли Ісуса Христа повели на суд до первосвященників, апостол Іоан, який був знайомий первосвященникові, увійшов у двір, а Петро залишився за брамою. Потім Іоан, сказавши служниці, увів у подвір'я і Петра. Служниця, побачивши Петра, сказала йому: "Чи ти не з учеників Цього Чоловіка (Ісуса Христа)?" Петро відповів: "Ні". Ніч була холодна. Слуги розклали надворі багаття й грілися. Петро теж грівся біля вогню разом з ними. Незабаром інша служниця, побачивши Петра, що виходив за ворота, сказала слугам: "І цей був з Ісусом Назореем". Та Петро знову відрікся з клятвою: "Не знаю Цього Чоловіка". Через деякий час слуги, стоячи у дворі, знову стали говорити Петрові: "Справді, і ти був з Ним; бо й мова твоя викриває тебе: ти галилеянин". Тут підійшов родич того самого Малха, якому Петро відсік вуха, і сказав: "Чи не тебе я бачив з Ним у саду Гефсиманському?" Петро ж почав клястися і божитися, що не знає цього Чоловіка, про Якого йому говорять. У цей час заспівав півень, і згадав Петро слова Спасителя: "Перше ніж проспівас півень, тричі зречешся Мене"» (Матвія 26:69-75).

² Наприклад, чехи вважали, що у вогні згорає Іуда, українці вірили, що вогонь біля храмів указує шлях упокоєним душам. Відповідні вірування можуть бути рудиментарними залишками обряду кремациї або знищення тіл «нечистих» мерців..

Після служби у церкві усі умивалися із спільної посудини, куди клали декілька крашанок, які потім віддавали дочкам. Першими також умивалися дочки, коли вода найбільш концентрована життєдайною силою крашанки³, потім сини, мати і останній батько. Після молитви сідали за стіл, починаючи обід з крашанок і паски. По обіді прочани влаштовували розваги – гойдалися на гойдалках (стосувалося молодих пар), грали крашанками у «битки» чи «котка» («красну гірку»). Шкаралупу свячених яєць кидали на стріху хати («щоб не під ноги»), закопували на межі поля, вигоні, огороді (ритуальне підсилення землі), кидали у воду, якою потім умивалися. Не рекомендувалося давати шкаралупи курям, що пояснюється особливостями їхньої поведінки – гребтися і кублитися на смітниках. Молодь влаштовувала ігри – т. зв. обрядове бешкетування, влаштовуючи різноманітні жартівливі перепони, зокрема: перетягували нитками шлях, підпирали дрючком двері тим батькам, які не відпускали дівчат на вулицю, загороджували дорогу возами чи боровами. Традиції парубочого бешкетування є рудиментарними зразками поведінки ще не одруженої молоді, якій дозволялося окремі вольності з метою виділення себе з-поміж інших, демонстрації свої звитяги, що не залишиться непоміченою дівчатами, які оцінювали поведінку парубків, обираючи з поміж них майбутнього нареченого. Одночасно обряд перевертання демонструє символічну зміну простору і часу. Особливо це стосується перехідних моментів, коли активується потойбічне. Відповідні зміни мають «заплутати» «Іуду», збивши його з пантелику, створити видимість «іншого» світу, неправильного й алогічного – неприйняттого для нечистої сили.

О. Воропай також зазначає про існування т. зв. «рахманського» Великодня, коли за течією «рахманам» пускали шкаралупи від святкових крашанок [7].

Наступний понеділок називали *Полив'яним*, оскільки хлопці обливали дівчат водою, а ті дарували їм крашанки чи писанки. Звичай обливати водою є залишком імітаційної магії, коли людина зіставлялася з «Божою рослиною», яку також необхідно збагачувати вологою, тому намагалися облити усіх дівчат, що опосередковано свідчило про їхню потенційну плідність. Цього дня вода набуває магічних властивостей. В окремих регіонах України її святити у церквах на кшталт Водохреща. У XIX ст. залишився звичай носити паски і крашанки хрещеним батькам. Таких дітей називали волочобниками, тобто посланцями. Звідси назва цього дня як *Волочильний*. Цілком можливо, що святкове волочіння є рудиментом давніх травестій і колядок, які виконувалися не лише взимку, але також весною – на початку нового року (до реформи календаря Петром I).

³ Щоб уся врода перейшла на їхні рум'яні обличчя.

Понеділок наступного тижня вважався *поминальним*⁴. З хоругвами і хрестами, на чолі із священником селяни вирушали на цвинтар на «гробки», «могилки», «проводи», де правили спільну панахиду, а потім на могилах родичів справляли тризну («христосувалися з покійними»), споживаючи крашанки і паски, після чого роздавали милостиню дітям, старим або немічним. У церкві ставили тарілку зі землею для тих, хто за станом здоров'я не міг дійти до кладовища. Українці вірили, що від Великодня до Трійці відкриваються ворота, крізь які покійні можуть потрапити у «цей» світ – мертві душі сходять з неба і безперепонно їдять і п'ють з живими. Зазначений період не є випадковим і відповідає періоду засівання і сходження урожаю. Можливо, що визначення поминальної днів одразу після Великодня є закономірним, оскільки органічно вписується у світоглядну парадигму хлібороба, відповідно до якої життя походить із землі і повертається у землю. Вважалося також, що упокоєні напередодні Великодня потрапляють у рай, оскільки у цей час відривається небо, що є переосмисленням євангельських переказів про вознесіння пророка Іллі, Ісуса Христа на небо. Важливим цей період був для тих, хто помер наглою смертю і не похований за обрядом (загинув на війні). Для них випадав шанс потрапити на небо, якщо за них молилися їхні рідні.

Фактично зниклим на сьогодні вважається свято Лялі або Лелі (22 квітня), рудименти якого ще фіксувалися наприкінці ХІХ ст. Описи цього свята дійшли до нашого часу у записах Хв. Вовка: «Дівчата обирають найкращу поміж себе, лялю, прикрашують її шию, груди, руки й ноги різними зіллями, а на голову кладуть вінка з квітів. Убравши так, лялю садовлять на дернову лавку, куди ставлять також глечик молока, сир, масло тощо, а до ніг кладуть кілька вінків з свіжого зілля. Потім навкруги лялі починають коловий танок і співають пісні. Нарешті всі частуються, а ляля роздає вінки всім присутнім. Де-не-де ці вінки несуть до води, ставлять на них запалені свічки та пускають їх за водою» [12]. Записані автором спостереження свідчать про архаїчність свята, на що указує обряд посадки і пригощення, що може бути залишками давніх віншувань і жертвоприношень на честь богині весни. Аналоги давнього звичаю залишилися також у весільному обряді, коли «садили» наречену, яка функціонально відповідає образу Лялі, оскільки результатом весілля, так само як весни, є запліднення і народження (невипадково весільний посад називали богадом⁷). Можливо також, що шанування Лялі є рудиментом давніх релігійних відправ, які здійснювали біля «посаженого» на кургані ідола, навколо якого виконували ритуальні танці у вигляді хороводів (мал. 6).

⁴ У час радянської влади поминальний понеділок перенесли на неділю, щоб не «псувати» робочий день. Іноді районні влади переносили поминальний день на 9 травня (зокрема на Шполянщині Черкаської обл.), який із 70-х рр. ХХ ст. вважався не робочим.

Мал. 6. Кам'яна «баба» на кургані. Національний заповідник «Хортиця», м. Запоріжжя. Фото з інтернету.

Важливим святом, яке фіксує наступний етап весни, є день Юрія (6 травня – 23 квітня ст. ст.). Окремі учені ототожнюють Юрія з фольклорним Ярилом – богом весіннього сонця. Напевне ця назва зіставляється з ярою пшеницею, які сіяли після Благовіщення. Саме перша декада травня є найважливішим періодом, коли потрібні дощі, за відсутності яких селяни виходили на поле хресним ходом, молилися за урожай, кропили поле свяченою водою (аналог дощу), закопували у ріллю не шкаралупи, але освячені крашанки та паски, примовляючи: «Роди, Боже, жито-пшеницю та всяку пашницю»⁵. Діти качались на озимих посівах, що додавало їм сили і здоров'я і засіяному збіжжю (наявними є зіставлення дітей з майбутнім урожаєм). Дівчата водили хороводи (ніби окреслюючи місце запліднення і

народження), співали веснянок; хлопці кидали грудки у небо, «щоб хліби росли високі», (первісний спосіб викликання дощу, ніби «привертаючи увагу Бога»); обливались водою (імітація дощу-запліднення), вірячи, що це сприятиме урожайності полів (рудимент спорідненості «людського» і «рослинного»).

У міфології українців Юрій відмикає ключами землю, випускав приховане на час зими тепло у вигляді роси, благословляє майбутні урожаї: «Святий Юрій по полю ходить, хліб-жито родить» [13, № 433]. Роса на Юрійів день вважається цілющою, оскільки є першою небесною вологою весни. У зв'язку з цим вона дає здоров'я та красу, тому на Юрія діти і, навіть, господарі качаються по росі і по посівах «на чотири боки», а дівчата умиваються нею для краси: «Ти подай, матко, ключі одімкнути небо, випустити росу, дівоцькую красу»⁶. З цієї причини Юрієву росу збирали для лікування і охороняли від відьом, використовуючи різні методи захисту: чіпляючи на воротах, парканах і стайнях гілки свяченої верби, обсіпаючи обійстя і корів свяченим маком, малюючи дьогтем хрести на дверях тощо.

На Юрія підростає трава, тому цього дня уперше після зими виганяли на пашу худобу, збиваючи її у череду. Вихід здійснюють ще удосвіта, щоб потрапити на «Юрієву росу». У зв'язку з цим Юрійів день вважається святом пастухів, коли починається новий сезон випасу худоби, який завершується у листопаді на Михайла. Господині готували святковий обід із молочних страв та вперше доїли овець. Звідси походження вірувань про Юрія як охоронця худоби, яку оберігає від хвороб і хижих тварин (актуальною у даному контексті видається опозиція «свійське-дике»). Одночасно Юрій піклується

⁵ Аналогічні тексти виконують зимою під час колядок.

⁶ Українська народна пісня.

про вовків, яких ще називали «Юрієвими собаками». У такий спосіб намагалися пояснити втрати під час випасу худоби: «Що у вовка в зубах, то Юрій дав» [13, №. 434].

Образ Юрія відповідає міфологічному Сонячному Герою – Змієборцю, що пояснює його світлосяйні атрибути: «Їхав Юрій на білому коні, білі губи, білі зуби, сам білий, в біле одягся, білим підперезався». Асоціації з таким образом пояснюється тим, що на Юрія починає суттєво пригрівати сонце, починається період гроз⁷, що стимулює активність плазунів (змії виповзають на поверхню погрітися). В астрономічному сенсі Юрія є апофеозом весни, яка починає наближатися до календарного літа [14].

Останнім весняним святом є Миколая (22 травня, 9 травня ст. ст), який був досить популярним в українців. Стійкими епітетами святого були Угодник і Чудотворець. Сприймався як захисник дітей і подорожніх, що пояснює, чому святого вважали покровителем коней.

Висновок. Головною ознакою, яка характеризує весняні свята, є презентація ідеї початку. Зокрема на Явдохи починається відлік часу, що регламентує підготовку до нового землеробського циклу. Інші свята є певними етапами, які фіксують події або природні закономірності, які свідчать про готовність до початку польових робіт (Сорок святих, Теплою Олексі, Благовіщення). Вважається, що головними святами весняного циклу є Великодній цикл. Однак народний світогляд частково асимілював євангельські свята, як от: В'їзд Ісуса Христа в Єрусалим, Таємна Вечеря і дарування Нового Завіту, суд Пілата і страта Спасителя, Його зустріч з апостолами після Воскресіння. Натомість актуалізуються традиційні цінності землероба: вшанування вегетативної сили природи (Вербна неділя), очисні обряди перед першою посівною (Чистий Четвер, Полив'яний Понеділок), поминальні обряди. Апофеозом весіннього пробудження природи знаменують свято Юрія і Миколая весняного.

Література:

1. Древній календар з храму ворожбитів: які таємниці приховує ритуальна чаша, знайдена на Хмельниччині. URL : https://ye.ua/istiriya/55180_Drevniy_kalendar_z_hramu_vorozhbitiv_yaki_tayemnici_prihovuye_ritualna_chasha_znaydena_na_Hmelnichchini.html (дата доступу 08.07.2024).
2. Ізборник. Літописи. Київській літописный сводъ. URL : <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat13.htm> (дата доступу 08.07.2024).
3. Сакральний «низ» дерева життя у вишиваних образах-символах. URL : <https://rushnyk.cdu.edu.ua/sakralnyj-nyz-dereva-zhyttia-u-vyshyvanykh-obrazakh-symvolakh/> (дата доступу 09.07.2024).

⁷ У зв'язку з цим Юрій трактується як Бог Громовик, асоціюючись з архаїчним Перуном. Пор.: «Гур-гур, їде Святий Юр!» [13].

4. Чекан О. Семантичні аспекти поліського «гукання». *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 4. С. 31-37.
5. Походження української вишивки. URL : <https://rushnyk.cdu.edu.ua/pokhodzhennia-ornamentiv-ukrainskoi-vyshyvky/> (дата доступу 09.07.2024).
6. Рыбаков Борис Язычество Древней Руси. URL : https://royallib.com/book/ribakov_boris/yazichestvo_drevney_rusi.html (дата доступу 21.03.2022).
7. Воропай О. Звичаї нашого народу. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Voropai_Oleksa/Zvychai_nashoho_narodu_Tom_1/ (дата доступу 12.07.2024).
8. Темченко А. І. Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми. Черкаси : «ІнтролігаТОР», 2014. 572 с.
9. Франко І. Я. Юльян Яворский. Громовые стрелки. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. Літературно-критичні праці (1897-1899). С. 125.
10. Николаева Н. А., Сафронов В. А. Истоки славянской и евразийской мифологии. URL : <https://www.rulit.me/books/istoki-slavyanskoj-i-evrazijskoj-mifologii-download-379776.html> (дата доступу 03.07.2024).
11. ¿Qué significa inri en la cruz de Jesús? Datos curiosos de Semana Santa URL : <https://www.infobae.com/america/peru/2022/04/16/que-significa-inri-en-la-cruz-de-jesus-datos-curiosos-de-semana-santa/> (дата доступу 07.07.2024).
- В який час помер Ісус і що сталося під час його смерті на хресті? URL : <https://www.infobae.com/ua/2022/04/16/at-what-time-did-jesus-die-and-what-happened-during-his-death-on-the-cross/> (дата доступу 07.07.2024).
12. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Vovk_Khvedir/Studii_z_ukrainskoi_etnohrafii_ta_antropologii_vyd1995/ (дата доступу 07.07.2024).
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших. Уклав М. Номис / упор. прим. та вст. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 766 с.
14. Праці митр. Іларіона (Огієнка). Стародавні свята. URL : <http://hram.in.ua/biblioteka/pratsi-mytr-ilariona-ohienka/54-book54/209-title468> (дата доступу 08.07.2024).